

Тыва Республиканың өөредилге яамызы
Бин-Хем кожуунун чагырга чери
Муниципалдыг бюджеттиг нийти өөредилге чери Туранның №2 ортумак школазы

ШӨМК-нын № <u>1</u> хуралыга көргөн <u>Донгак</u> (Донгак-оол Ч.К.) 2023 ч <u>30 август</u>	Директорнун кижизидилге талазы-биле оралакчызы чөпшээрэн <u>Донгак</u> (Донгак-оол Ч.К.) 2023 ч <u>август 31</u>	Школа директорунун № <u>88/1 31.08.23</u> дугаарлыг-дужаалы-биле баттырган (Аракчаа С.Т.) 2023 ч <u>август 31</u>

10-11 класстарга
«Тывызыксыг тыва дылым» деп
кичээлдерден дашкаар ажил-чорудулгазының
ажылчын программазы

Башкызы: Суктар А.Б.

Тайылбыр бижик.

10-11 класстын «Тывызыксыг тыва дылым» деп класстан дашкаар кичээлге ажылчын программаны ортумак ниити билиг школазынга күрүне стандарты болур А.К. Ойдан-оол, Ш.Ч. Сат, Н.Д. Сувандииниң тургусканы «Тыва дыл болгаш харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы» деп программазынга база К.Б. Доржу, Н.Д. Сувандии, А.Б. Хертек, Б.Ч. Ооржак, Ч.А. Сарыглар, М.В. Бавуу-Сюрюннүң чижек программазынга, Федералдыг Куруненин ооредилге стандарттарынын негелделеринге дууштур тургускан.

Программаны 34 шакка тургускан (неделяда 1 шак). Кичээл 40 минута дургузунда үргүлчүлээр. Ажылчын программаны уругларның хар-назынынга, тыва дылды билиринин арга-шинээнге дүүштүр тургускан.

Ниити өөредилгениң утка-шынарының үндезининге болгаш Кол ниити болгаш ортумак (долу) ниити өөредилгениң түңнелдериниң негелделерин, эге өөредилгениң чижек программазын уламчылап турар кол ниити болгаш ортумак (долу) өөредилгени сайзырадырының ниити идеяларын болгаш дүрүмнерин база өөредилгениң бүгү талалыг угланышкыннары деп чүүлдерин ажылчын программаже киирген. 10-11 класстарга дыл эртемниң айтырыгларындан аңгыда мөзү-бүдүш, культура талазы-биле айтырыгларны шингээтирер өөредилгениң метапредметтиг болгаш предметтиг сорулгаларын чедип алырынче угланган.

Тыва дыл – Россия Федерациязының бир субъектизи Тыва Республиканың девискээринде орус дыл-биле чергелештир күрүне дылдарының бирээзи, тыва улустуң төрөөн дылы болгаш аразында харылзажыр чепсээ. Тыва дыл амгы үеде тыва культураның – тыва улустуң байлак аас чогаалының, чечен чогаалдың, уран чүүлүнүң – болгаш массалыг информация чепсектериниң, эртемниң, өөредилгениң болгаш кижизидилгениң дылы болбушаан, ажыл-агыйның аңгы-аңгы адырларында калбаа-биле ажыглаттынып турар.

Программаның актуалдыг талазы

Класстан дашкаар ажылдар өөредиглиг болгаш кижизидилге ужур-дузалыг. Өөредиглиг ужур-дузаны: өөреникчилерниң кичээлдерге чедип алган билиглерин болгаш чаңчылдарын немээр, делгемчидер, ханыладыр, словарь болгаш оон-даа өске немелде литература-биле таныжар, кежээлер, конкурстар, делгелгелер организаастар, көргүзүг материалдары белеткээр – бо бүгү өөреникчилерниң бот-идекпейин, сонуургалын бедидеринге ужур-дузалыг.

Кандыг-даа темага, кандыг-даа хевирге организаастап эрттирген класстан дашкаар ажыл өөреникчилерниң кижизидилгезинге салдарлыг. Ынчангаш класстан дашкаар ажылдар школаның өөредилге-кижизидилгелиг ажылының бир кезээ бооп турар. Тыва дыл талазы-биле класстан дашкаар ажылдарны класска кичээлдер-биле чергелештир чорудар.

Класстан дашкаар чорудар ажылдың сорулгазы:

- чугаа чорударының янзы-бүрү хевирлерин билири;
- үжилери болгаш улуг улус-биле чедимчелиг чугаалажып билири;
- аас болгаш бижимел чугааны шын хүлээп ап, билип алыры;
- тургустунган айтырыг бүрүзүнге бодунуң бодалын, туружун тода, шын, уткалыг кылдыр илередири;
- харылзажылга үезинде аас болгаш бижимел чугааның өзек нормаларын болгаш тыва чугаа этикединиң негелделерин сагыыры;

Класстан дашкаар ажылдың метапредметтиг талазы (предметтен дашкаар азы ооң-биле чергелештир билип алыр харылзашкак чүүлдер) хүлээлгелери уругларны школага бүгү

талалыг хевирлээринге салдарлыг. Тыва дыл уругларның бодунуң көрүжүн шын илерединге, угаап боданышкынын, интеллектуалдыг болгаш чогаадыкчы аян-биле бодун сайзырадырынга, чаагай мөзү-бүдүшке хевирлээринге; чаа билиглерни, мергежилдерни шингээдип алырынга улуг ужур-дузалыг. Төрөөн дыл кижиниң бот-хуузунда чонунуң (тыва кижиниң) иштики сагыш-сеткил культуразының болгаш чечен чогаалының байлактары-биле кижини төрөлгөтөнниң культура-төөгүлүг дуржулгазын байлакшытпышаан, ниитилелдин негелделеринге чаңчыктырар харылзаа чепсээ болур.

Курстун предметтиг түннелдерни:

- Тыва дыл – турк дылдарнын бирээзи, оске турк дылдарнын аразында тыва дылдын туружун, тыва дылдын ниитилел хулээлгелерин медресеп билир
- сөстөрни фонетика, тургузуг, морфология талазы-биле ийи чугула кежигүннүг домактарны синтаксис талазы-биле сайгарып билир;
- грамматиктиг утказын, тускай болгаш дузалал чугаа кезектерин ылгап билир;
- чүве аттарының, демдек аттарының, сан аттарының утказын, морфологтуг демдектерин, синтаксистиг ролун тодарадып билир;
- тыва дылдын лексика курлавырларын, тыва литературлуг дылдын нормаларын (шын адалганың, грамматиктиг, орфографтыг, пунктуастыг), чугаа этикединиң дүрүмнерин шингээдири болгаш оларны херек кырында амыдыралга аас болгаш бижимел чугаага ажыглаары;
- дылдын кол кезектерин, дылдын грамматиктиг категорияларын танып билири болгаш сайгарары, чугаага шын ажыглаары;
- сөстүн янзы-бүрү сайгарылгаларын (фонетиктиг, лексиктиг, морфемниг, морфологтуг), сөс каттыжышкынының болгаш домактын синтаксистиг сайгарылгазын шын кылып, сөзүглелдин тургузуунуң болгаш кол демдектериниң аайы-биле, дылдын кандыг хулээлгелерин күүседип чоруунуң болгаш уран аргаларны ажыглаанының аайы-биле сайгарары;
- лексиктиг болгаш грамматиктиг синонимнерни ажыглаанындан кижиниң чугаазының чечен-мерген, а чечен чогаал дылының каас-чараш, байлак болу бээр аргаларын билири болгаш чугаазынга шын ажыглаары;
- төрөөн дылдын эстетиктиг хулээлгелерин медресеп билири, чечен чогаалдын дылын сайгарып тура, чугааның эстетиктиг талазын үнелеп билири.
- Орфография болгаш пунктуацияга хамаарышкан билиглерин делгемчидери;

Ажылчын программада тыва дыл курузунуң өөреникчилерниң коммуникативтиг болгаш дыл, культура талазы-биле компетенцияларының хевирлеттинип тургустунарынга ужур-дузалыг үш уткалыг шугумун сагаан.

- Коммуникативтиг компетенцияның (харылзажылганың айтырыгларын ыяк билирин) хевирлеттинерин хандырып турар утказы;
- Дыл талазы-биле компетенцияның (дыл болгаш дыл эртеминге хамаарышкан айтырыгларны ыяк билири) хевирлеттинерин хандырып турар утказы;
- Культура талазы-биле компетенцияның (төрөөн дылдын культура-төөгүлүг айтырыглар-биле харылзаалыын ыяк билири) хевирлеттинерин хандырып турар утказы;

Практиктиг угланыышкыны:

Өөренип турар тема бүрүзү уругларның логиктиг боданыышкынын болгаш чугаазын сайзырадырынга салдарлыг болур ужурлуг. Тыва дыл кичээлдеринге болгаш класстан дашкаар ажылдарга, өөреникчилерниң чугаазы дараазында угланыышкынга чагыртып сайзырадыр.

Бир дугаар угланыышкын – тыва литературлуг дылдың нормаларын шиңгээдири: шын адалганы сагып, сөстөрниң хевирлерин, сөс каттыжыышкыннарын болгаш домактарны шын тургузары, сөстөрни ооң лексиктиг утказынга болгаш ажыглап турар стилинге дүүштүр ажыглаары. Литературлуг дылдың нормаларын сагыыры дээрге-ле уругларның чугаазында хажыдыышкыннары – диалектизмнерни болгаш жаргонизмнерни – чайладыры, боттарының чугаазында четпес чүүлдерни медресеп билип, сайгарарын хайгаарадыры.

Ийи дугаар угланыышкын – уругларның сөс курлавырын байыдары. Сөс курлавыры школада шупту эртемнерни кайы хире шиңгээдип алганындан база хамааржыр-даа болза, тыва дыл болгаш чогаал эртемнери онзагай черни ээлеп, улуг ужур-дузалыг болуп турар. Ынчангаш тыва дыл болгаш чогаал кичээлдеринге лексика-биле ажылды, хөй словарь ажылын чорудар. Ол ышкаш уругларны словарьлар болгаш өске-даа тайылбыр номнарны (справочниктер, эртем ажылдары...) ажыглап билир кылдыр өөредир.

Үш дугаар угланыышкын – аас болгаш бижимел чугаага бодунуң бодалын шын илерединиң мергежил-чаңчылдарын хевирлээри. Уругларның харылзаалыг чугаазын сайзырадыры дээрге-ле аас чугааның аңгы-аңгы хевирлерин шын тургузары база янзы-бүрү мергежилгелер күүседип, бижимел ажылдар-биле ажылдап тура, сөзүглелди шын тургузары болгаш сөстөрни шын ажыглаары болур.

Класстан дашкаар чорудар кичээлдерге хереглээр методтар болгаш аргалар:

- коллективтиг ажыл;
- бот-тускайлаң ажылдаары;
- хайгаараары ;
- түннел үндүрери;
- деңнелгелер;
- бижимел ажылдарның хевирлери;
- беседа;
- диспуттар;
- мөөрейлер;
- видеофильмнер;
- презентациялар;
- проектилер кылыры.

№	Кичээлдің темазы	Шагы
1	Тыва дыл – турк дылдарнын бирээзи. Өске турк дылдарнын аразында Тыва дылдын туружу. Тыва дылдын ниитилел хулээлгелери.	1
2	Тыва дылдын диалектилеринин бөлүктээшкени.	1
3	Сөс. Чангыс болгаш хөй уткалыг сөстер. Сөстернин дорт болгаш доора утказы.	1
4	Омонимнер, оон хевирлери. Синонимнер, оларнын янзылары. Антонимнер.	1
5	Ниити турк лексика. Улегерлээн лексика. Моол дылдан улегерлээн сөстер.	1
6	Ховар ажыглалдын сөстери. Эргижирээн сөстер. Неологизмнер. Кызыгаарлыг ажыглалдын сөстери.	1
7	Жаргонизмнер. Диалектизмнер. Онзагай ажыглалдын сөстери: табу, эвфемизмнер.	1
8	Тыва ономастика. Фразеология. Тыва лексикография.	1
9,10	Фонетика, графика, орфоэпия (шын адалга). Ажык болгаш ажык эвес уннернин бөлүктээшкени Ажык уннернин аяннажылгазы (сингармонизм). Уннернин каттыжар ниити дурумнери.	2
11,12	Сөс иштинге туружунуң аайы-биле уннерниң өскерли бээри. Протеза, эпентеза, эпитеза. Графика. Алфавит.	2
13	Кадыг (ь), чымчак (ь) демдектерни хереглээри. Слог. Тыва дылда слогтуң хевирлери. Ударение.	1
14	Кичээл-практикум. Фонетиктиг сайгарылга	1
15	Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгазы. Сөстернин уткалыг кезектери (морфемалар). Кожумактарнын вариантылыг болуру	1
16,17	Сөс чогаадылгазы. Морфологтуг арга. Синтаксистиг арга. Хураангайлаашкын аргазы.	2
18	Сөс чогаадылгазынга катаптаашкын-зачёт	1
19	Чуве ады. Чуве адынын бичеледир, чассыдар хевири. Ч.А өскерлир хевирлери-сан, хамаарылга, пажеж	1
20,21	Демдек ады. Сан ады. Ат орну.	2
22,23	Кылыг сөзу. Кылыг сөзунун залогтары, видтери.	2
24,25	Причастиелер. Деепричастиелер. Наклонениелер.	2
26,27	Тускай чугаа кезектери. ЧСК. Тест	2
28,29	Наречие. Дузалал чугаа кезектери. Эдеринчилер.	2
30	Аян (алгы) сөстери	1
31,32	Ниити катаптаашкын.	2
33	Туннел хыналда тест	1
34	Чайгы онаалгалар	1

11-ги класстын тематиктиг планы

Кезээ	Кичээлдин темазы	шагы
Кирилде	Тыва дылдың амгы үеде сайзыралы.	1
Орфография	Шын бижилгениң берге таварылгалары	1
	Шын бижилгениң берге таварылгалары	1
	Тыва орфографияның үндезиннери.	1
	Хыналда диктант	1
	Дефистеп бижиир нарын сөстөр	1
	Тест	1
Синтаксис	Сөс каттыжышкыны	1
	Сөс каттыжышкыны болгаш домак	1
	Бөдүүн домак.	1
	Домактың чугула болгаш ийиги черге кезигүннери	1
	Домактың чугула болгаш ийиги черге кезигүннери	1
	Бөдүүн домактарның янзылары	1
	Нарынчылтынган домактар	1
	Сөзүглел-биле ажыл	1
	Нарын домак	1
	Чагырышкан нарын домак.	1
	Нарын синтаксистиг конструкция	1
	Бот ажыл	1
	Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар	1
	Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар	1
	Пунктуация	1
Сөзүглел	Сөзүглел дугайында билиг	1
	Сөзүглел	1
	Абзац	1
	Абзац	1
	Бижимел чугааның янзылары	1
	Бижимел чугааның янзылары	1
	Бот ажыл	1
	Аннотация болгаш рецензия тургузары	1
	Чугааның стильдери	1

	Албан-херек бижиктерин тургузары	1
	Ниити катаптаашкын.	1
	Түңнел кичээл	1

Литература даңзызы

1. Алдын-оол Х.С. Аянныг номчулга. – Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 1983
2. Александрова Г.В. Проектная деятельность на уроках русского языка в 5-9м классах. Пособие для учителей. – М: Балласс, 2010
3. Бавуу-Сюрюн М.В., Ондар О.М. Тыва дыл талазы-биле сургуулдарның эртем-шинчилел ажылдарының тематиказы болгаш үлегерлери. — Абакан, 2007
4. Бавуу-Сюрюн М.В., Куулар Ч.К. Тыва дылдың лексиказынга факультативтер. – Кызыл, 2005
- 5.«Башкы» журналдары
6. Ооржак С.Т. Журналистиканың үжүглели. Немелде өөрөдилге ному. Кызыл: ОАО «Тываполиграф», 2012
7. Интернет- ресурста сайтылар